

CAÑIL MIRZA DESTANINDA KAHRAMAN TİPOLOJİSİ AÇISINDAN KADIN^{*}

Woman in the Legend of Cañil Mirza in Terms of Typology of Heroes

Baki Bora HANÇA^{**}

ÖZET

Cañil Mirza başkahramanı kadın olan nadir Türk destanlarından biridir. Epik Destan geleneğinde genellikle erkek tipine yüklenen başkahramanlık vasıfları bu destanda kadın tipinde yerini almaktadır. Çalışmamız bu kahramanlık vasıflarının Cañil Mirza adlı kahramanla ne denli örtüştüğünü göstermeye yöneliktir.

Anahtar Kelimeler; *Cañil Mirza, destan, kahraman, kadın, tipoloji.*

ABSTRACT

Cañil Mirza is one of the unique Turkish epics due to the fact that it has a woman protagonist. Protagonist features, which are generally attributed to a male figure in the tradition of Epic poems, are ascribed to a female figure in this epic. Our work aims to demonstrate the overlapping of these protagonist features and Cañil Mirza the heroine.

Keywords; *Cañil Mirza, epic, hero, woman, typology.*

Köklü bir sözlü geleneğe sahip olan ve bu geleneği devam ettiren Kırgız Türklerinin kahramanlık destanlarından biri olan Cañil Mirza, başkahramanının kadın olmasından dolayı Kırgız destanları arasında özel bir yere sahiptir.

Anlatı geleneğine ait türlerin hemen hepsi kahraman ya da kahramanlar etrafında şekillenir. Öte yandan kahraman da anlatıcı kişinin ya da daha geniş bir açıdan bakılırsa anlatıcı geleneğin/toplumun ihtiyaçları ve dünyayı algılayış biçimlerine göre şekillenen bir unsurdur. Dolayısıyla kahramanın tahlil edilmesi, anlatı türünün ait olduğu çağın zihniyet dünyasına ışık tutmak bakımından da önemlidir.

Joseph Campbell kahramanı şöyle tanımlar: “Kahraman, genel geçerliği olan, olağan insani biçimlerin yerel ve kişisel tarihsel sınırlamalarını çatışarak aşabilmiş olan kadın ya da

---

^{*} II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi’nde (19-25 Nisan 2010 Çeşme-İzmir) bildiri olarak sunulmuştur.

^{**} Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üni., Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

erkektir... Bu yüzden onlar yeteneklidir. Şimdiki, çözülen toplumdan ve ruhtan değil, toplumun yeniden doğduğu tükenmez kaynaktandırlar. Kahraman çağdaş bir insan olarak ölmüştür, fakat evrensel insan olarak yeniden doğmuştur. Onun ikinci önemli görevi ve amacı bizlere, dönüşmüş olarak geri dönmek ve yenilenmiş yaşamdan aldığı dersi öğretmektir.”¹

Campbell’in yaptığı bu tanım da kadının da kahramanlık unsuru içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bir erkek kahraman nasıl ki öldükten sonra evrensel bir insan olarak yeniden doğuyorsa kadın kahramana verilen değer de erkekle birebir aynıdır. Konuya davranış biçimi açısından baktığımızda ne tür tespitler yapılabilir sorusuna cevap vermek gerekirse Jung’un şu görüşlerinin konuyu açıklar nitelikte olduğunu görüyoruz. Jung, insanlarda kolektif dış şuuru meydana getiren atalardan geçme imajlar bütünü olduğunu belirterek, erkeklerin kolektif bilinçaltındaki dişi yanını anima, kadınların bilinçaltındaki erkil yanı ise animus olarak adlandırır. Kadındaki cesaret ve saldırganlığın temelini de bu yapıyla açıklayarak bu kavramı, kadına miras kalan erkeğin kolektif imajına, yaşamı boyunca erkeklerle olan ilişkilerinden kaynaklanan deneyimine ve içindeki gizli erkeksi kökene bağlar. Kadının özellikle ilk karşılaştığı baba, ağabey tipinin bilinçaltındaki kolektif imajla ve çevre şartlarıyla birleşince savaşçılık ve saldırganlık vasıflarını güçlendirdiğini kabul eder.² Bu da kadına kahramanlık vasfını kazandıran temel özelliktir.

Türklerin bozkırda yaşamaları ve konargöçer hayat sürmeleri, kadının erkekle birlikte ava çıkması ve savaşması, yaşam şartlarıyla ilgili bir durumdur. Türklerin bu yaşam şartlarına rağmen, doğal ve geleneksel milli kültürün kadına kazandırdığı şahsiyet, canlı ve hareketlidir. Eski Türklerde ataerkil yapı içerisinde diğer toplumlarda olmayan bir biçimde kadının rolü çoğu zaman erkekle eşdeğerdir. Örneğin eş seçmede, erkekte olduğu gibi kadınlar da söz sahibidir. Hakan bilge hatunla birlikte devleti yönetmektedir. Kadının temel nitelikleri analık ve kahramanlıktır. Kadın, ata binme, silah kullanma ve savaşabilme gücüyle de kendisini göstermektedir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Kırgız Türklerinin anlatı geleneğinde kadın tiplerine oldukça sık rastlanmasına rağmen, Cañıl Mırza gibi kahramanların bir destanın başkahramanlığına kadar yükseltilmesi nadir karşılaşılabilecek bir durumdur.³ Bu özelliğiyle Cañıl Mırza, başkahraman olarak tipolojik açıdan incelenmeye değerdir. Göçebe toplum yapısı içerisinde ata binen, ok atan, ava çıkan kadın destan kahramanları; benzer yapıya sahip diğer destan örneklerinde görülebileceği üzere son derece etkindirler. Örneğin; Uygurların Nozugum, Başkurtların Zaya Tülek ile Su Suluv, Hakasların Altın Arıg ve Altın Çüs destanlarında başkahramanlar hep kadındır.⁴ Genellikle erkek tipine yüklenen kahramanlık ve savaşçılık özelliklerinin kadın tipinde de görülmesi çalışmamızın temel eksenini oluştura-

¹ Joseph Campbell, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, (Çev.: Sabri Gürses), İstanbul: Kambalçı Yayınevi, 2000, s.30.

² Frieda Fordham, **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, (Çev: Aslan Yalçın), İstanbul: Say Yayınları, 2001, s. 71.

³ Aynek Caynakova, **Cañıl Mırza (Abdibalık Çorobayev Varyantı)**, Akt.: Mehmet Aça, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, s. 5.

⁴ Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.1, Ankara, AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001, s.134.

caktır. Destanın konusu, Kırgız Türklerinin tarihi olaylarından alınmıştır, zira nerdeyse bütün Kırgız destanlarının ana konusu gibi görünen Kırgız-Kalmuk savaşları bu destanda da kendini göstermektedir.

16. ve 17. yüzyıllar Kırgızlar için felaket yüzyıllarıdır. W.Radloff, Sibiry'a'dan isimli eserinde tafsilatlı olarak şu bilgileri verir: "Yaklaşık 1.5 milyon insan kayakla Baraba'ya gönderiliyor. Tunus kalesi hücumla yıkılıyor. Cangıl-Mırza esir ediliyor." Mehmet Yılmaz Radloff'un tespitinde geçen Cangıl-Mırza'nın acaba Kırgız kahramanlık destanları grubunda gösterilen "Cangıl-Mırza" ile ilgisi olabilir mi? sorusunu sormuş ve cevaben destan metninde Cangıl- Mırza'nın Kalmuklara karşı savaştığını, bu bilgileri Kırgız tarih kitaplarının da desteklediğini belirtmiştir. Bu destanın XIV. yüzyıldan sonra, Kalmuklarla yapılan savaşların neticesinde oluştuğu kanaati hâkimdir. Sadece Kalmuklarla yapılan savaşlar değil, Kırgız aşiretlerinin iç savaşları da konu edilir.⁵ Bu yönüyle destanın mahalli nitelikleri ağır basar. Togolok Moldo'nun Cañıl Mırzası kahramanın esaretten kurtulmasıyla biterken Çorobayev varyantında Cañıl'ın esaretten kurtulduktan sonra Kalmuklarla olan savaşı ve Şırdakbek'e bağlı bir grup olay tasvir edilir.

Destanın başkahramanı Cañıl Mırza, Noygut boyunun lideridir, destanda kendi halkının, yurdunun özgürlüğü, huzuru için yürüttüğü kahramanlık mücadelesi anlatılır.

Cesareti ve adaleti ile bütün boyun güvenini kazanır ve boyun geleceğinin sorumluluğunu yüklenir. Er kişiden geri kalmayan cesurluk, usta avcılık, kadın kişiliğine has iyilikseverlik, dürüstlük, sağlamlık gibi özelliklere sahiptir. Sözünden dönmeyen sebatlı, yendiğinde galibiyetten tat alan, yenildiğinde ezilmeden, karşılaştığı zorluğa dayanabilen mücadeleci, yiğit bir insandır.

Destanda onun kahramanlığı "Dişi Kaplan" ifadesiyle dile getirilir ve kaplanı yenmesi kahramanlık özelliğini kazanmasında önemli bir aşamadır. Çocukluğundan beri yay tutup ok atar. Keskin nişancılığı ve avcılığıyla meşhurdur. Cañıl'ın kahramanlığında kuvveti ve cesaretinin yanı sıra, atının ve silahlarının da büyük önemi vardır.

Kahramanın ailesi hakkında pek bilgi yoktur. Destanda yer yer babası ve kız kardeşinin ismi geçmektedir ve anlaşıldığı kadarıyla kahraman fakir bir ailenin çocuğudur.

Destanın konusu şöyledir:

Sarseyit adında bir beyin Üçükö ile Tülkü adında iki oğlu vardır. İki kardeş Saruu'yu yağmalamaya giderler. Tülkü ganimetten pay ayırmaz buradan bir kızı zorla alıp memleketine döner. Bir yıl sonra erkek çocukları olur. Tülkü göç ederken hanımı at üstünden Tülkü'nün annesinden yerdeki beşiği kaldırıp vermesi için istekte bulunur. Buna sinirlenen kaynana, "Bana hizmet buyurur" diye, gelinini göçten kovdurur. Gelin de beddua ederek yurduna döner.

Tülkü'nün annesi "Eğer Tülkü, benim annelik hatırımı sayıyorsa, Noygut halkının kahraman kızı Cañıl'la evlensin yoksa annelik hakkımı helal etmem" der. Tülkü de annesinin sözünü dinleyerek, kardeşi ve dört arkadaşıyla Cañıl'ın yurduna yönelir. Adamları ile Cañıl'ın obasını yağmalar. Tülkü'nün arkasından giderek Üçükö, Tülkü ve adamlarını öldürür. Akkoçkor adında bir yiğit yaralı kaçar ve olayı herkese anlatır.

⁵ Mehmet Yılmaz, "Kırgız Kahramanlık Çağı", *Turkish Studies*, Volume 3/4, 2008, s. 998.

Bu arada Kalmuk beylerinden biri olan Erdene Bey ve bir gurup Cañıl'ın memleketine saldırır. Cañıl'ın yilkısını talan edip Noygut ve Cedige'yi yıkar, halka zulmederler. Cañıl'ın atı olan Karadolu'yu ganimet olarak alırlar. Cañıl atını geri vermesi karşılığında Erdene beyi ile evleneceğini söyler ama birtakım şartlar öne sürerek evliliği geciktirmeye çalışır. Akkoçkor, ölen altı yiğidin intikamını almak için Noygut'a Çınasıl adında bir yiğidi elçi olarak gönderir. O sırada Erdene Bey Cañıl adına toy vermektedir. Cañıl, "benim şakekimi kim elimden çıkarırsa, onunla evleneceğim" der. Çınasıl bir şekilde yüzüğü alır. Erdene bey bu duruma kızar ve Çınasıl'ı cezalandırmak ister. Cañıl araya girerek Çınasıl'ı bağışlamasını ister. Cañıl, Çınasıl'ın hangi maksatla geldiğini öğrenir. O da Çınasıl'a neden evlendiğini açıklar. Çınasıl boyuna varıp olan biteni anlatır, kimse ona inanmaz ama Akkoçkor inanır.

Cañıl toyda herkesin eğlendiği bir vakit Akkoçkor'a gidip durumu anlatmaya çalışır ama Akkoçkor Cañıl'ı dinlemeyip, ona işkence eder, Cañıl'ı Karabağış beyi olan Kalmatay'ın evine götürürler.

Kalmatay zengin, soylu, yaşlı bir beydir. Cañıl'ı kan bahası olarak ölenlerin ailesine vermek ister ama kabul edilmez. Cañıl'dan intikam almak isteyenler, Çulu'daki sazlıklarda kaplanla yaban domuzunun yanına atarlar. Cañıl "kaderimse ölürüm, değilse aslanı yakalayıp size getiririm" der. Kaplanı yendikten sonra halk, bu kahraman kıza hürmet edip, ona uygun biriyle evlendirmek ister.

Bütün halk Cañıl'ı Kalmatay'ın kardeşi Tölek'e uygun görürler. Fakat Kalmatay Cañıl'ı kendine ister. Cañıl da kendine eziyet etmemesi şartıyla Kalmatay'la evlenerek onun ikinci hanımı olur. Cañıl böylece kız çağındaki kahramanlık işlerini bırakıp kadınlık görevini yapmaya başlar.

Bir göç günü sırasında eğlenen genç delikanlılar "yengemiz bir hünerini gösterebilirsin" diye istekte bulunurlar. Cañıl kabul etmeyince gençler Kalmatay'a şikâyet ederler. Kalmatay Cañıl'ın yanına gidip hüner göstermesini ister. Cañıl kabul etmeyince dövüp hakaret etmeye başlar. Cañıl kabul etmek zorunda kalır. "unuttuğum iş idi ama göstermemem olmaz." der ve Kalmatay'a yönelip "sözünde durmadın" der.

Cañıl silahlarını kuşanıp Karadoru atıyla koşmaya başlar. Göge fırlatılan kalpakları yere düşürmeden yay ile vurup, hünerini gösterir. Cañıl da önceki alışkanlıklarını hatırlayıp, her şeyi arkasında bırakıp yurduna doğru kaçar.

Arkasından kovalayan Kalmatay'ın bütün adamlarını öldürür. Kalmatay önünde çocuğuyla Cañıl'ı ikna etmeye gelir ama başarılı olamaz. Cañıl Kalmatay'ı öldürür, çocuğunu da öldürmeyi düşünür fakat eli titrer yapamaz, oğlunu da alıp yurduna kaçar. Yolda Çınasıl ile karşılaşır ve onunla yoldaş olur.

Cañıl'ın kendisini tanımayan amcasıyla yolda karşılaşır. Cañıl'ın aklına oğlunu, gapti gelen çocuk diye, çocuğu olmayan amcasına bırakmak gelir.. Bunun sebebi kucağında bir çocukla evine dönmesinin tepkiyle karşılanacağını düşünmesindedir.

Cañıl yurduna döndüğünde kız kardeşinin ganimet olarak kaçırıldığını öğrenir ve savaşarak kız kardeşini geri alır ve daha çok düşman kazanır. Teyiş Hanın oğulları, Akkoçkor ile Kañkı bir olup, Noygut halkını yok edip, Cañıl'ı yakalamak ister. Akkoçkor, Şırdakbek'ten Cañıl'a saldırmak için yardım ister. Şırdakbek olaya karışmayacağını Akkoçkor'un haksız olduğunu söyler. Akkoçkor da "savaşa katılmayacaksan boz küheylanı,

mızrak, kalkan ve kılıç ver” der.. Şırdakbek hasta olduğundan kalabalık gelen Akkoçkor’a içi acıyarak boz küheylanı vermek zorunda kalır. Akkoçkor, “şayet Cañıl’ı yenersen onun meşhur karadolu atını ganimet olarak alıp Şırdakbek’e vereceğim” der ve Cañıl’a teke tek mızrakla savaşmak istediğini iletir. Cañıl da kabul eder Eski Kakşal – Beli denilen yerde bir araya gelirler. Cañıl Akkoçkor’u yener, düşman da korkup kaçar. Cañıl da, boz küheylanı alıp yurduna döner.

Cañıl’ın ganimet olarak aldığı boz küheylanın alıcısı çok olur fakat Cañıl “savaşta kazandığım ganimetim, namusum” deyip onu kimseye vermek istemez. Boz küheylan asil bir attır ve çok hızlı koşmasıyla bilinir. Cañıl’ın katıldığı bir toy esnasında boz küheylan yularını yırtıp kaçar ve altı günde yurduna, sahibi Şırdakbek’e döner.

Bu arada Cañıl’ın obasında küheylanı bilerek bıraktığı, zengin olmak için küheylanı verdiği, Şırdakbek’e eş olmak için böyle bir şeyi Cañıl’ın kasten yaptığı dedikoduları yayılır.

Bunun üzerine Şırdakbek’in karısı Erke yenge Cañıl’ı kıskanıp Şırdakbek’e büyü yapmak için bir mollayla anlaşır. Erke ile molla, anlaşıp boz küheylana binip kaçarlar. Durumu öğrenen Şırdakbek adamlarını toplayıp hasta haliyle altmış hizmetkârı ve kırk yiğidi ile yola koyularak Kaşkar’a doğru ilerler. Şırdakbek yola daha fazla dayanamayıp kırk yiğidini Kaşkar’a Şıgay hana gönderir. Gidip neler olduğunu öğrenip haber vermelerini ister. Kırk yiğit Şıgay hanla selamlaşarak Erke ve küheylanı sorarlar. Han müjde vererek yanında olduğunu fakat onları töre gereği teslim edemeyeceğini yiğitlere söyler. Küheylanı ne pahasına olursa olsun geri vermeyeceğini, ganimet olarak aldığını söyler.

Şıgay han da molla ve Erke yengenin ifadelerini alır. Erke, Şıgay handan onu korumasını, hatta evlenmesini ister. Şıgay han, “kocasına sadık kalmayıp başına felaket getiren kadından hayır gelmez” diye cezasını vermek için halka danışır.

Erke’nin cezası iki bacağına iki deveye bağlayıp, develeri hareket ettirmektir. Erke’yi ve mollayı böyle cezalandırırlar. Şıgay, Erke ve mollayı cezalandırdığını, boz küheylanı ganimet olarak aldığını söyler.

Cañıl öfkelenip Kaşkar’a doğru yol alır. Cañıl, Şıgay hana Mergenbey adında bir yiğidi elçi olarak gönderir, Şıgay hana boz küheylanın sahibi olduğunu, küheylanı geri vermesini, yoksa zorla gelip alacağını iletir.

Cañıl ile Şıgay yüz yüze gelip konuşurlar. Şıgay Cañıl ile savaşmayacağını söyleyip, küheylanı vermeyi düşündüğünü söyler. Yalnız akrabası olan Erke kadını suçlu bulup cezasını verdiğini, Erke’den küheylanı aldığını söyler. Küheylana karşı her şeyini hatta Kaşkar’ı bile vereceğini söyler. Cañıl razı olmaz küheylanı ısrarla ister.

Cañıl ile Şıgay konuşurlar. Cañıl, Şıgay’ın Erkeyi cezalandırarak yanlış yaptığını, doğrusunun Erke’yi küheylana bindirip Şırdakbek’e yollaması gerektiğini söyler. Hasta haliyle sevinip onunla ömür boyu dost kalacağını anlatır.

Cañıl küheylanı Şıgaydan geri alır. Cañıl ölünceye kadar evlenmez. At üstünde mızrak tutup, ok atıp halkı koruyarak dünyadan ayrılır.

Başkahramanın Fiziksel Yapısı: Türk destanlarında kahramanın fiziksel yapısı, gücünü gösterir niteliktedir. Umay Günay atlı göçebe kültür ve medeniyetini yaşayan bir toplumun insanının ağır tabiat ve geçim şartlarına dayanmaya, kuvvetli ve heybetli olmaya mecbur

olduğunu, dış dünyaya karşı fiziki olarak güçlü olan bu insanların içyapılarının da güçlü olması gerektiğini belirtir.⁶ Ali Torun boylar arasında yoğun çatışmaların yaşandığı ve destan devrinin temel özelliklerinden kabul edilen kolektif düşünce prensibinin hâkim olduğu bu dönemde yiğitlik, savaşçılık ve gücün bireyin kendini, ailesini ve içinde bulunduğu toplumu koruması için en önemli unsur olduğunu belirterek bu durumun çekirdek aile yapısına ve özellikle coğrafi şartlar gereği oluşmuş olan konargöçer yaşam tarzına sahip Türk toplumdaki kadınların da erkekler gibi hareket halinde olması mecburiyetini doğurduğunu ve sonuç olarak bu şartların av avlayan, ata binip ok atan, erkeklerle rekabete giren, düşmanla savaşıp kelle kesen kadın tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını ifade eder.⁷ Canlı Mirza bu tanımlara uygun olarak hem fiziki özellikleri hem de güçlü içyapısıyla destan devrinin kadın kahraman vasıflarını taşımaktadır. Ayrıca bu özelliklerin yanı sıra kahramanın kadın olmasından dolayı güzellik unsuru da yer almaktadır.

Destanda kahramanın savaşçı kimliği, kimi zaman aslana, kimi zaman da kaplana benzetilerek vurgulanmıştır,

Cañıl Mirza colborsuñ.
Bat ele kayra tarkadı,
El aytkanın caktadı.
Kızdan çıkan şer deşip,

*Cañıl Mirza kaplanım,
Çabucak geri dağıldı
Halk dediğini beğendi.
Kızdan doğan aslan deyip,
(192: 6914-6917)*

Destanda kahramanın dış görünüşü tasvir edilirken, başkahramanlara yakışır bir tarzda benzetmeler yapılmış, gözleri kurda benzetilerek destansı bir hava katılmıştır.

Sını körktüü sımbattuu,
Böydöy kara torudan.
Erkek ündü, börü köz,
Çaçı boylu, sılık söz.
Sırtı kaykı, cayık töş,
Aydaarımı açık cüz.
Tal-tal çaçı örülgön,
Tamağı cutsa körüngön.
Külüp koyso cark etip,
Kündün nuru tögülgön.
Buga okşogon söölöttüü
Bu dünyöyö kelbegen,

*Karakteri güzel, boylu poslu,
Aşırı derecede kara dorudan.
Erkek sesli, kurt gibi gözlü,
Kısa boylu, nazik sözlü.
Sırtı eğik, yayık döşlü,
Sevimli yüzlü.
Saçı dal dal örülmüş,
Yutkunsu damağı görünmüş.
Gülse aydınlatıp,
Güneşin nuru saçılmış.
Bunun gibi bir vakur
Bu dünyaya bir daha gelmemiş.
(38: 1050-1061)*

aynı zamanda kahraman güzellik yönünden ise;

⁶ Umay Günay, "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili-I", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl XXVI/2,1989, s. 42.

⁷ Ali Torun, "Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkındaki Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşındığı İzler" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.3, s. 147.

Ayday suluu Cañıldı,

Baylap alıp cönödü.

gibi mısralarla aya benzetilmiştir. Türk destanlarında kadının güzelliğinin aya ya da güneşe benzetilmesi sık karşılaşılan benzetme unsurlarından biridir.

Destanda kendisinden hüner gösterilmesi istenen Cañıl, samurdan yapılan kalpağın havaya fırlatılması esnasında kalpak yere düşmeden ona defalarca ok saplar. Bu onun ne kadar usta bir nişancı olduğunun göstergesidir ve bu becerisiyle erkek kahramanlardan geri kalmaz.

Başkahramanın Ruhsal Yapısı:

Destanlarda; anne, baba, oğul, kardeş, yar sevgisini gösteren çok örnek vardır. Cañıl Mirza ise kahramanlık vasıflarından dolayı bu tür duyguların önemli bir kısmından uzaklaşma çabası içersindedir.

Kişi kalpağı bar ele.

“İrgit!” –dedi, ırgıttı,

Kara at başın çulguttu.

Caa atıp köngön er Cañıl

Canın ogun mılğıttı.

Cıp etkende tıp etip,

Kalpaktı teşe bir attı.

Kayta aylanıp tüşkönçö,

Kayrıla turup dağı attı.

Andan ıkıs berdirip,

Ekşinçisin cana attı.

Caza tappay er neme

Udaası menen anı attı,

Üçüncüsün üç attı,

El başına çıkkança

Eç bolboso cüz attı.

Birin cazıp koygon çok,

Samur kalpağı var idi.

“Fırlat” –dedi, fırlattı

Kara at başını salladı.

Yay çekip ustalaşan er Cañıl

Yayın okunu sapladı.

Cıp edince tıp edip,

Kalpağı delip geçti.

Tekrar dönüp düşene dek,

Dönüp yine attı.

Ondan sonra ani hareket edip

İkincisini yine attı.

Iskalamadan

Oku arka arkaya attı.

Üçüncüsünü üç attı,

El başına çıkana kadar

Hiç değilse yüz attı.

Birisini dahi ıskalamadı,

(82-83: 2798-2814)

Destanda Cañıl'ın, kardeşi için savaşabilirken, analık duygusunu idealine bir engel olarak görmesi ve çocuğundan vazgeçebilmesi bu duygusal karmaşanın bir göstergesidir. Burada bahsettiğimiz ideal, yurt ve millet sevgisinin bazı duygulara göre daha baskın olabilmesidir.

On, on beşke çıkanda
 Ottoy canıp dür etken.
 Ömüründö el üçün
 Azap tartıp kün ötkön,

*On, on beş yaşına geldiğinde
 Ateş gibi yanıp saldırmış.
 Hayatı boyunca yurt için
 Azap çekerek gün geçirmiş.
 (126: 4481-4484)*

Başkahraman kadere ve Tanrıya inanır, Tanrının belirlemiş olduğu çizgi doğrultusunda yaşayacağına inanır. Cañıl Mırza da “Arga barbı mendagı, Ak cazganın köröyün” “Çare var mı, ben dahi, Tanrının yazdığını göreyim” diyerek bir taraftan Tanrının ve kader yazgısının ötesine geçemeyeceğini ifade ederken diğer taraftan da kahramanın halkı için mücadele etmesi amacıyla yaratıldığını vurgulamaktadır.

Başkahramanın çocukluğu, ad alması ve ilk kahramanlığı, evlenmesi, savaşları, atı ve silahları ve ölümü açısından değerlendirildiğinde şöyle bir yapıyla karşılaşmaktayız.

Çocukluğu: Çorobayev varyantında kahramanın çocukluğu ile ilgili olarak amcasının söylemiş olduğu;

Cañıl özü çaşınan
 Caa aktandı bilçü ele.

*Cañıl'ın kendisi küçüklüğünden
 Ok atmasını bilir idi.(108: 321-322)*

cümlelerinin dışında fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Musulmankulov varyantına göre ise daha 16 yaşında bile atıcılıkta, dövüşte üstüne kimsenin gelemediği bu kız, yanındaki kırk tane yiğidi ile Kaşkar'ı yağmalar. Babası Camgırçı onu çağırarak “kız çocuğu gibi evde oturması gerektiğini, yaşının geçtiğini, herkesin dedikodu ettiğini” söylerse de o dinlemez ve hayatını at üstünde geçirmeye devam eder. Han Camgıra'da tenkitlerine ve ikazlarına rağmen odasında gizli gizli kendi gibi iki bahadır kız yetiştiren, attığını vuran, ünü Oşpol'dan Lob Dayra'ya, San Kol'dan At Oynak'a kadar her tarafa yayılan Cangil'ı rahat bırakır.⁸

Nayzañ kanduu tügöngür
 Çaşıñdan beri caaçısıñ.
 Candın barı kübödür.

*Mızrağın kanlıdır kahrolası,
 Küçüklüğünden beri yaucısın.
 İnsanların hepsi şahittir. (187: 6728-6730)*

Erdene bey, Cañıl'ın obasına saldırırken halkına zulmeder, yilkısını ve Cañıl'ın atını alır, atını geri vermek karşılığında kahramanla evlenmek ister. Kahraman henüz on iki yaşında olmasına rağmen atını geri alabilmek için ve ailesine, obasına herhangi bir zarar gelmesin diye Erdene beyin evlilik teklifini kabul eder.

Moynun kayrıp koydu soy.
 Tüştö tütün bulaktın,
 Tütüngö tütün ulantkın.
 Beş köküldün toyu dep,
 Belerdi carıp sulaktın.

*Boynunu çevirip koyunu kes.
 Öğle vakti duman yükselt
 Dumana duman ekle.
 On iki yaşındaki kızın toyu deyip,
 Kısraqları yere yatırıp boğazla.*

⁸ Nerin Köse, “Kırgızlardan Bir Destan: Cangil Mırza”, *Milli Folklor*, S. 49, 2001, s. 67.

Cediger menen noygutu
Cergesi menen kubantkın.

*Cediger ve Noygut'u
Dulu ve yetimiyle sevindir.
(34-35: 937-943)*

Ad Alması ve İlk Kahramanlığı:

Cañıl'ın ad alması konusuna Çorobayev varyantında yer verilmezken; Musulmankulov varyantında ise Noygut Kabilesi'nden olan Cañıl Mirza'nın adını, Aykacam adlı yaşlı bir hocanın koyduğu anlatılmaktadır.

Başkahramanın ilk kahramanlığı bir hayvanı yenmesiyle başlar ve bazı destanlarda bu kahramanlıkla bağlantılı olarak ad alır. Cañıl'ın ilk kahramanlığı kaplanla tek başına dövüşerek, kaplanı yakalayıp getirmesidir. Her ne kadar ad alması bununla ilgili olmasa da bu kahramanlık ona "Dişi Kaplan" lakabını kazandırır.

Bir ubakta bir cerden
Ar degen ün ugulup,
Karap turgan elderdin
Akçan közü çumulup.
Carıp iyçü nemadey,
Cañılga colbors culunup,
Betten alaar kezinde
Bet bagalbay burulup,
Sala berse oozuna,
Kolun colbors sugunup.
Aylakeçi adamdan
Caratılğan tulup
Arkan menen tumşuktan
Çırmay kalıp ber baylap,
Cıgaçtı salıp kemeştep,
Çalıp orop köp baylap,
Cetelep çıkan emespi
Mırza Cañıl baatırdıñ
Kördüñörbü mominitip,
Oydon çıkan akılın.

*Bir vakitte bir yerden
Ansızın bir ses duyulup,
Seyredip duran insanların
Açık gözleri yumulup.
Yırtıp parçalayıcı nesne gibi,
Cañıl'a kaplan atılıp,
Saldıracağı sırada
Dönüp yüzüne bakmadan,
Alıverse ağzına,
Kolunu kaplan ısırıp.
Kurnaz adamdan
Yaratılmış doğup
Urganla burnundan
Dolayıp sağlamca bağlayıp
Ağacı koyup
Vurup dolayıp sıkıca bağlayıp
Yedekleyip çıkmaz mı?
Cañıl Mirza bahadırın
Gördünüz mü işte böyle
Akıl ettiğini.(67-68: 2206-2225)*

Epik destan geleneğinde ad alma motifine bağlı olarak vahşi hayvanla mücadele, alplığın kanıtlanması için adeta bir geçiş ritüeli haline gelmiştir. Ali Duymaz, alplar toplumuna katılma şartlarının, toplumun içinde bulunduğu veya hikâyenin teşekkül ettiği tarihî, sosyal ve kültürel şartlara göre değişebildiğini, bunların en başında ise alpa ve toplumuna düşman olan vahşi bir hayvanla mücadelenin, yani vahşi bir hayvanı öldürmenin geldiğini ifade

eder. Ona göre avcı göçebe toplumun ilk dönemlerinde "sosyal ve reel" bir tehlike arz eden vahşi bir hayvanın öldürülmesi son derece fonksiyonel ve gerçekçidir.⁹

Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbının Türk geleneksel kahramanlarına uygulanması ile ilgili yapılan çalışmalarda Türk sözlü anlatı geleneğindeki kahraman tiplerinin batı geleneksel kahraman kalıbına tam olarak uymadığı ve bu metottan yararlanılarak yeni bir Türk geleneksel kahraman kalıbının belirlenmesinin uygun olacağı sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁰ Cañıl Mırza da geleneksel kahraman kalıbına sadece vahşi bir hayvanla savaşın yenmesi açısından uymaktadır.

Evlenmesi: Türk destanlarında kahramanın evlenmesi de büyük bir toyla gerçekleşmektedir. Ayrıca kahraman kendisi gibi yiğit, güçlü veya soylu kimselerle evlenir. İncelediğimiz destanda, kahraman atının yakalanması ile yenilgiyi kabul edip, atını geri almak için Erdene beyin evlilik teklifini kabul eder. Fakat Erdene beyle evlenmez. Düğünün yetmiş gün sürmesi şartı koyar, bu şartla zaman kazanıp atını geri almak ister.

Kızıñdı tartıp alam” –dep,
Cagoonun aylın Erdene
Tegerektep keldi ele
Karmatıp alıp zorduktap,
Kara attı baylap kermege.
Aylasın mintip ketirgen,
Akılı çok kem neme.
Cañıl anda aylasız,
Tiyemin dep til bedri,
Aldap atın aluuga

*Kızını çekip alayım” –deyip,
Cagoo'nun obasını Erdene
Kuşatıp geldi idi,
Yakalatıp zorbalık edip,
Kara atı bağlayıp kemreye
Böyle edip çaresini bulmuş
Akılsız noksan kişi.
Cañıl orada çaresiz
Varayım diye haber saldı,
Aldatıp atını almak için(33: 893-902)*

Cañıl, asıl evliliğini kaplanı yakalayıp kahramanlığını ispatladıktan sonra yapar. Kaplanı yendikten sonra halkın gözünde iyi bir mertebeye ulaşan Cañıl'ı halk ona yaraşır bir yiğit ile evlendirmek ister. Birbirlerine danışarak Kalmatay'ın kardeşi Tölök'e uygun bulurlar. Fakat Kalmatay daha büyük olduğundan ve sözü geçerli bir bey olduğundan Cañıl ile evlenmek ister. Cañıl da kendisine eziyet etmemesi şartıyla ihtiyar Kalmatay'ın ikinci karısı olmayı kabul eder.

Muunu sayın bir katın,
Cüünü sayın bir katın,

*Çok güzel bir kadın
Başı kıcı yerinde bir kadın,*

⁹ Ali Duymaz, “Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı**, 1999, s. 212.

¹⁰ Geleneksel kahraman kalıbı ile ilgili bk: Özkul Çobanoğlu, “Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış”, **Umay Günay Armağanı**, Ankara, 1996, s. 202-209; Metin Ekici, “Geleneksel Kahraman”, **Milli Folklor**, S. 37 (Bahar 1998), Ankara, 1998, s. 126-138; Öcal Oğuz, “Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han”, **Milli Folklor**, s. 40 (Kış 1998), Ankara, 1998, S.2-6; Öcal Oğuz, “Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat”, **Milli Folklor**, S. 41 (Bahar 1999), Ankara, 1999, s. 2-8.

Kaçan bolso albaybı,
Kankor emes, tim katın.
Men alayın ep bolso,
Adam ukçu kep bolso”-
Dep Kalmatay ayttı ele.

*Ne zaman olsa olmaz mı,
Hunhar değil, sakın kadın.
Ben alayım uygun ise,
Adamın işiteceği söz ise”-
Diye dedi idi Kalmatay.(70: 2311-2317)*

Destanda kahramanın ihtiyar biriyle üstelik ikinci eş olarak evlenmeyi kabul etmesi, kahraman tipolojisine aykırı bir durum olarak dikkati çeker. Ancak destanın ilerleyen bölümlerinde Cañıl Mırza, eşini öldürerek yaptığı yanlıştan döner ve ideal kahraman yapısına tekrar ulaşır.

Savaşları: Türk destanlarında toprak genişletme, ganimet alma, esarete bulunan yakınları kurtarma gayesini güden çeşitli savaşlar görülür. Cañıl Mırza da on altı yaşından itibaren Kalmuklarla savaşır, ayrıca kendisini Kırgız aşiretlerinin iç savaşları içinde bulur. Kahraman, kendisine ve halkına zulmeden kimseyi affetmez; bu kişi kocası dahi olsa haksızlık edeni bağışlamaz ve öldürür. Çorobayev varyantında Cañıl’ın çocuğuna kıyamayıp yanında götürmesi görülürken Musulmankulov varyantında Cañıl’ın çocuğunu terk ettiği belirtilir. Kahramanın halkının menfaatleri uğruna ailesinden, çocuklarından ve hatta kendi canından bile vazgeçebileceği pek çok Türk destanında görülmektedir. Dede Korkut anlatmalarındaki kadın kahramanlar da geleneksel kahraman yapısına uyarlar. Ayşe Yücel Çetin’e göre “iffet ve sadakatin temsilcileri olan Banu Çiçek, Burla Hatun ve Selcen Hatun aynı zamanda aklın, cesaretin, yiğitliğin, sağduyunun, sabrın, birleştiriciliğin de sembolüdür. Erkeği ile kâfire kılıç sallayan Selcen Hatun, sevdiğini on altı yıl sabırla bekleyen Banı Çiçek, eşi ve oğlu için tereddütsüz ölüme giden Burla Hatun Türk toplumuna eş, anne örnekleridir.”¹¹

(Kalmatay) “Ataña barıp tiyip al”,-
Dep köñülün zil kaldı.
Cañıl ayttı: “Emese
Kuday seni kargasın,
Teñir seni tepsesin.
Ölüm menen camandık
Öz başından keptesin.”-
Dedi dağı şıkaalap,
Kekirtekke caa menen
Aktan Cañıl mına oşo.
Aybaltalap kak baştı
Çapkan cañıl mına oşo.
Kaçıp bedri casoosu,

*(Kalmatay) “Varıp babanı kocalığa al”,-
Deyip gönlünü murdar kıldı.
Cañıl dedi: “Eğer öyle ise
Tanrı seni lanetlesin,
Tanrı sana zulmetsin.
Ölümlle kötülük
Öz başından gitmesin.”-
Dedi de nişan alıp,
Gırtlağına ok ile
Vurmuş işte şu Cañıl.
Balta ile yarıp başı
Vuran işte şu Cañıl.
Kaçıverdi askerleri,(97-98: 3387-3398)*

¹¹ Ayşe Yücel Çetin, “Dede Korkut Hikâyelerinde Karakterler ve Değer Öğretimi”, **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara: Türksoy Yayını, 2011, s. 330.

Atı ve Silahları: Türk sözlü anlatı geleneğinde başkahramandan sonra anlatı türünün en önemli iki unsuru olarak atını ve silahlarını görüyoruz. Bunlardan özellikle atı hem yardımcı bir unsur olarak hem de bazı olağanüstü yönleriyle kahramanın kendisiyle özdeşleştirilmiştir. Birçok anlatı türünde at, sadece kahramanın biniti olduğu için değil, kahraman öldükten sonraki hayatında da kendisinden yararlanacağına inanıldığı için ayrı ve eşsiz bir değer taşımaktadır. Cañıl'ın atı Karadolu'nun da kahraman için özel bir yeri vardır.

Kusa karmayt küştü deyt.

Kovalamasa tutulmayacak kadar güçlü der.

Dolu kara Cañılga

Kara dolu, Cañıl'a

On törtündö tuş bolgon,

On dördünde rast gelmiş.

Kayıptan bolup nasılı,

Gayıptan olup nesli

Elerine kut bolgon.

Sahiplerine kut olmuş.(145: 5125-5129)

Cañıl'ın evliliği ile ilgili olan bölümde de bahsedildiği gibi kahramanın atı, onu geri alma uğruna istemediği bir evlilik yapabilecek kadar değerlidir. Destanın çeşitli bölümlerinde atın en önemli ganimet unsuru olarak değerlendirildiğini de görmekteyiz. Cañıl'ın düşmanının atını savaş sırasında ganimet olarak aldığı zaman “savaşta kazandığım ganimetim, namusum” sözleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türk epik destan geleneğinde kahramanların kullanmış olduğu silahlar olay kurgusu içerisinde, gerek yapısal özellikleri gerek kullanım şekilleri itibariyle kahramanın halk nezdindeki konumunu daha da güçlendirmesi bakımından değerlendirilmelidir. Cañıl Mırza epik destan devrinin yaygın olarak kullanılan silahlarını kullanmaktadır. Burada dikkati çeken bir husus genel olarak erkek kahramanın kullanımına daha uygun görünen mızrağın bir kadın başkahraman olan Cañıl tarafından da kullanılmış olmasıdır.

Destanda Cañıl'ın düşmanı olan Akkoçkor Cañıl'a kendisiyle teke tek ve mızrakla savaşmak istediğini belirtir. Cañıl da bu isteği kabul ederek Akkoçkor'u mızrakla savaşarak yener.

Börü til nayza karmaşıp,

Kurt dili mızrak tutuşup

Kara candı kıynabay,

Kara canı esirgemedin

Birine biri carmaşıp.

Birbirlerini kucakladılar.(140: 4936-4938)

Ölümü: Cañıl Mırza bir dönem savaşçı kimliğini bir tarafa bırakır, fakat kocasının ona yaptığı eziyetten sonra onu öldürerek boyuna tekrar döner. Boyunun Kalmuklar tarafından istila edildiğini duyunca Kalmuklara karşı savaşır, bu olaydan sonra yeniden halkı için savaşmayı kendine görev edinir ve bir kahraman olarak ölür.

Oşo boydon er Cañıl

O gündün itibaren er Cañıl

Erge tiybey ötüptür,

Kocaya varmadan geçip gitmiş,

Nayza karmap, el korgop

Mızrak tutup halkı koruyarak

Dünüyödön ketiptir.

Dünyadan göçüp gitmiştir.

(193: 6956-6959)

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Muhtemelen kahramanın bir kadın olması dolayısıyla onun olağanüstü doğumu ve çocukluğu hakkında destanda hiçbir bilgi verilmemektedir. Fakat Türk destan geleneğine uyularak kahramanın hayatını kendi toplumuna adanması motifi yeterince işlenmiştir. Halkına yardım etmek için kocasından ve çocuklarından vazgeçmesi, halkını düşmanlardan korumak adına pek çok zorluğa katlanması ve nihayetinde bu yolda hayatını kaybetmesi Türk destan kahramanlarının başlıca özelliğidir. Cañıl Mırza destanı başkahramanı kadın olan az sayıda destanlardan birisi olsa da, bazı Türk destanlarında, Dede Korkut'taki Selcen hatun örneğinde olduğu gibi, kahramanlık vasıfları erkeğin bile önüne çıkan kadın tipleriyle karşılaşmaktayız. Bu da Türk toplumunda bir sevgili, anne ve birey olarak kadına verilen değeri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- CAMPBELL Joseph, **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, (Çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- CAYNAKOVA Aynek, **Cañıl Mırza (Abdıbalık Çorobayev Varyantı)**, Akt.: Mehmet Aça, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- ÇETİN Ayşe Yücel, "Dede Korkut Hikâyelerinde Karakterler ve Değer Öğretimi", **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ankara: Türksoy Yayını, 2011, s. 323-333.
- ÇOBANOĞLU Özkul, "Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış", **Umay Günay Armağanı**, Ankara: Feryal Matbaacılık, 1996, s. 202-209.
- , **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C.1, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merk. Yayını, 2001.
- DUYMAZ Ali, "Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı**, 1999, s. 205-217.
- EKİCİ Metin, "Geleneksel Kahraman", **Milli Folklor**, S. 37, 1998, s. 126-138.
- FORDHAM Frieda, **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, (Çev: Aslan Yalçiner), İstanbul: Say Yayınları, 2001.
- GÜNAY Umay, "Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili-I", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl XXVI/2, 1989, s. 39-55.
- KÖSE Nerin, "Kırgızlardan Bir Destan: Cangıl Mırza", **Milli Folklor**, S. 49, 2001, s. 67-70.
- OĞUZ Öcal, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han", **Milli Folklor**, S. 40, 1998, s.2-6.
- OĞUZ Öcal, "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat", **Milli Folklor**, S. 41, 1999, s. 2-8.
- TORUN Ali, "Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkındaki Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşındığı İzler" **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.3, s. 139-156.

YILMAZ Mehmet, “Kırgız Kahramanlık Çağı”, **Turkish Studies**, Volume 3/4, www.turkishstudies.net, 2008, s. 984-1000.